Sayı/Issue: 38 • 2018 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ Dergisi

The Journal of Turkish Cultural Studies

38

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2018

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

Yayın Türü
İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

Baskı-Cilt
Kudret Basım Ambalaj San. ve Tic. A.Ş.
Andi İpekçi Cad. 1.Emintaş San. Sit. No: 74/273
Bayrampaşa / İstanbul

Sertifika No: 15580

Kapak Tasarım
Kudret Basım

ISSN 1302-4787

Yönetim Yeri/Address for Correspondence
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1
Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlu
Doç. Dr. Recep AHISHALI
ahishali@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu
Dr. Nusret GEDİK
nusret.gedik@marmara.edu.tr

Abone İşleri/Subscribtion
Dr. Öğr. Üyesi Nursel UYANIKER
nuyaniker@marmara.edu.tr

İbrahim BİZ
ibrahimbiz@hotmail.com

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Tarih

M. Hanefi BOSTAN
XV. - XVII. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat/ Economic Life in Harşit Valley in The 15th-17th Centuries 1-74

Metin Ziya KÖSE
Müslüman Esirler, Hristiyan Aracılar: Galata'da Avrupalı Fidye Tüccarları (1600-1700)/Muslim Captives, Christian Intermediaries: European Ransom Merchants in Galata (1600-1700) 75-106

Veysel GÖGER
Osmanlıların Kandiye Kuşatması Sırasında Girit Adası'nda Kurdukları Tophane (1666-1670)/Tophane (Arsenal) Built By The Ottomans in The Island of Crete During The Siege Of Candia (1666-1670) 107-126

Salim AYDIN
Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Selânik'in Teslimi/The Submission Of Thessalonica in The Balkan War (1912 - 1913) 127-162

Edebiyat

Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Bağdatlı Rûhî'nin (Ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler/ The Idioms in The Ghazals of Rûhî of Baghdad (D. 1014/1605-1606) 163-202

Ramazan SARIÇİÇEK - Kadri ACAR
Erzincanlı Fâik Osman'ın Ermeni Mezalimini Anlatan Bir Şiiri ve İncelenmesi /A Poem and Armenian Atrocities in Erzincan 203-230

Hale EREN ESTEKANCHI
Orta Sınıf İnsanın Sesi Olarak Behçet Necatigil Şiiri/ Behçet Necatigil's Poetry as The Voice of Middle Class Man 231-250

İsmail Alper KUMSAR
Abartı ve Gerçek Arasında Bir II Abdülhamid Dönemi Gazetecisi: Malûmâtçı Mehmed (Baba) Tahir/An Abdülhamit II Period Journalist Between Exaggeration and Reality: Mehmed Tahir 251-282

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 38, İstanbul 2018, 163-202.

BAĞDATLI RÛHÎ'NİN (Ö.1014/1605-1606) GAZELLERİNDE DEYİMLER*

*Bünyamin AYÇİÇEĞİ***

ÖZET

Millî özellik taşımaları ve ait olduğu milletin söz gücünü göstermesi bakımından deyimler, dilin zenginliğini yansıtan önemli unsurlardandır. Birçok kavram, mecazlı söyleyişler, ince hayaller, benzetmeler ve söz ustalıkları, bir deyimin sınırlı yapısı içinde kendine yer bulur. Böylece deyimi kullanan kişi az sözle çok anlam ifade etme gücü kazanır. Türk dilinin mecazlı söyleyiş gücüne sahip, deyimler bakımından da zengin bir dil olduğu bugüne kadar yapılan birçok çalışmayla ortaya konulmuştur. Divan şairleri de eserlerinde zengin bir dil kullanmaya özen göstermişler, sanatlı söyleyişin yanında günlük hayatı yansıtmayı da elden bırakmamışlardır. Sanatlı söyleyişin divan şiirinin ayrılmaz bir parçası oluşu şairlere, kelimelerin farklı anlam katmanlarını manzumelerinde sergileme yolunu açmıştır. Böylece kelimelerin anlam zenginliğini yansıtan deyimler, divan şiirinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Divan şairleri deyimlerin kullanımıyla hem söyleyişlerine güç kazandırmışlar hem de az sözle çok anlam ifade etme imkânına sahip olmuşlardır. 16. yy.ın önemli şairlerinden olan Bağdatlı Rûhî de Türkçenin söz gücünü deyimler vasıtasıyla ustalıkla işlemeyi başarmış biridir. Bu makalede, Bağdatlı Rûhî'nin gazellerinde kullanılan deyimler ve deyimlerin kullanım sıklığı tespit edilmiştir. Deyimlerin geçtiği gazel ve beyit numaraları sıralanmış, beyitlerde kullanıldıkları anlamları verilmiştir. Şairin deyimleri kullanma usûlü, tercihleri ve şiirine kattıkları incelenmiştir. Buradan hareketle deyimlerin hem Bağdatlı Rûhî'nin gazellerindeki hem de Türk şiirindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, Bağdatlı Rûhî, gazel, deyimler.

I. Giriş

Deyimler; bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı

* Makalenin geliş tarihi: 15.03.2018 / Kabul tarihi: 20.05.2018.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı / *bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr*.

bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce olarak tanımlanmaktadır.[1] Konuşma dilinde, manzum ve mensur yazılarda çoğunlukla birkaç kelime veya kısa bir cümle ile teşbih, istiâre, mecâz, kinâye sanatları kullanılarak bir meramı anlatan, bir hadiseyi tasvir eden sözlerdir.[2] Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında tanımlarda öne çıkan üç temel unsur olduğu söylenebilir: deyimin iki veya daha çok sözcükten oluşması; mecazlı, sanatlı ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşması.[3]

II. Bağdatlı Rûhî'nin Deyimleri Kullanımı[4]

Şairler, edebî sanatları kullanarak anlatımlarına güç ve canlılık, buna bağlı olarak deyim kullanımlarıyla da söyleyişlerine derinlik ve çok katmanlı bir yapı kazandırmaktadırlar. Böylece eserlerine, Türk dilinin ilk dönemlerinden kendi zamanlarına kadar kazandığı zenginliği, deyimler vasıtasıyla da aktarmaya çalışmaktadırlar. Bağdatlı Rûhî de bu aktarımı başarıyla sağlamış bir Türk şairi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdatlı Rûhî Divânı'nı okurken şairin birçok deyimi sıklıkla kullandığı dikkatimizi çekmişti. Şairin hemen hemen her gazelinde birçok deyimi kullanması, hatta bazı gazellerini deyimler üzerine kurması onun, Necâtî'yle 15. yy.da öne çıkan deyim kullanımını 16. yy.da devam ettiren önemli bir şair olduğu fikrini bizde uyandırdı. Onun şiirlerindeki deyim hazinesini ortaya çıkarma gayesiyle yapılan çalışma sonunda, elinizdeki makale ortaya çıktı.

II.I Deyimlerin İncelenmesi

Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı araştırmacıların, farklı tercihler ve tanımlardan dolayı kimi söz kalıplarını deyim olarak kabul etmediği görülmektedir. Hangi söz grubunun deyim olduğu hangisi-

---

[1] Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Ankara 1984, s. 52.

[2] Süreyya Ali Beyzadeoğlu vd., Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan (Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler), Harvard Üniversitesi, s. XI.

[3] Deyimlerle ilgili yapılan bazı çalışmalar ve kavramın farklı kaynaklardaki anlamları için bk.: Hasan Kaya, "Emrî Divanı'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, s. 55-56.

[4] Bu makale çalışmasında gazel numaraları Coşkun Ak'ın hazırladığı *Bağdatlı Rûhî Dîvânı* (II C., Bursa 2001) esas alınarak verilmiştir.

nin deyim olmadığı üzerine bir incelemenin, birçok eserden hareketle gerçekleştirilmesi gereken oldukça çaplı bir çalışma olacağı, bunun da makalenin sınırlarını aşacağı muhakkaktır.[5] Rûhî'nin gazellerindeki deyimler tespit edilirken kaynakçada belirtilen, özellikle divan şiirinde deyimler üzerine yapılmış akademik çalışmalara müracaat edildi. Ancak diğer deyim çalışmaları da göz ardı edilmemeye çalışıldı. Böylece Rûhî'nin 1115 gazelinde 557 deyimi, 1726 defa kullandığı tespit edildi.

Rûhî'nin kullandığı deyimlere bakıldığında kimi zaman deyimdeki kelimelerin yerinin değiştiği ve araya başka kelimelerin girdiği (*gönül vermek: virme dil* 533/5; ***komak*** *gîsû-yı 'anber-bârını* ***elden*** 879/3 gibi), deyimlerdeki bazı kelimeler yerine eş ya da yakın anlamlı Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin kullanıldığı (*başı göğe ermek: başı* ***çarha*** *yitmek* 273/4; ***gam*** *çekmek:* ***gussa*** *çekmek* 188/4 gibi) görülmektedir.

Bağdatlı Rûhî'nin şiirinde asıl dikkat çekici husus, bazı gazellerini deyimler üzerine kurmasıdır. Kimi gazellerinde redifler deyimlerden seçilmiş, şair aynı kelimelerin farklı anlamlarını da kastederek şiirine zenginlik kazandırmıştır. Bu gazeller şunlardır: ***yer yokdur*** *redifli 177 ve 178. gazeller;* ***kan ağlar*** *redifli 387. gazel;* ***ele girmez*** *redifli 512. gazel;* ***kaydın çekmezüz*** *redifli 523. gazel;* ***gözler görmedik*** *redifli 644. gazel;* ***ikiden hâlî değil*** *redifli 702. gazel;* ***düşdi gönlü*** *redifli 743. gazel.*

Bazı gazellerinde de şair aynı kelime etrafında oluşturulan birden çok deyimi, mecazlı söyleyişi kullanarak anlatımını güçlendirmiştir. 949. gazelde şair, "baş-ser-kelle" kelimelerini farklı deyimler, mecazlı söyleyişler içinde birçok beyitte kullanmıştır. Birinci beyitte *baş (kelle) oynatmak* (canını feda etmek, uğruna ölümü göze almak), ikinci beyitte *başı göğe ermek* (bir mutluluğa ulaşmak, çok sevinmek, mutlu olmak), beşinci beyitte *baş vermek*

[5] Bayram Ali Kaya birçok divandan hareketle, divan şiirinde kullanılan atasözü ve deyim varlığından örnekler ortaya koymuştur. Kaya çalışmasında, deyimler ve atasözlerinin tespitiyle ilgili farklı yaklaşımlara ve problemlere de yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk.: Bayram Ali Kaya, "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, s. 11-54. Ayrıca deyimlerin tespiti ve anlamlandırılmasıyla ilgili farklı bir çalışma için bk.: H. İbrahim Demirkazık, "El Arkası Yerde" Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013*, p. 617-633.

(ortaya çıkmak, görünür hale gelmek; kendini feda etmek), altıncı beyitte *başa çıkmak* (güçlükler çıkaran bir işi, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek) deyimlerini kullanmıştır. Ayrıca aynı gazelin yedinci ve onuncu beyitlerinde de baş kelimesini mecaz anlamlarıyla kullanmıştır.[6]

Rûhî, bazı gazellerinin hemen her beytinde deyim kullanmaktadır. 412. gazelinde şair birinci ve ikinci beyitlerinde *hâl bilmek-halden anlamak*; üçüncü beytinde *derde dermân olmak*; dördüncü beytinde *elem çekmek*; beşinci beytinde *gönül (sîne) yakmak*, altıncı beytinde de *canını almak* deyimlerini kullanmıştır.[7]

685. gazel Bağdatlı Rûhî'nin deyimleri kullanma tarzını ve ustalığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kaynaklarda deyim olarak değerlendirilmeyen bazı mecazlı kelime gruplarının da ilgili beyitlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle gazel buraya alınmış, beyitlerin anlamları altlarına verilmiştir:

Yine ***yüzi suyıyla*** *yârânuŋ* ***Benzi geldi*** *birez gülistânuŋ*
"Yine dostların yüzü suyu hürmetine biraz gülistân canlandı."

Gözi açıldı *nergis-i çemenüŋ* ***Göŋli açıldı*** *verd-i handânuŋ*
"Çemendeki nergisin gözü, gülen gülün gönlü açıldı."

Kanumı dökdi *la'l-i hûn-rîzüŋ* ***Cânumı aldı*** *çeşm-i fettânuŋ*
"Kan döken dudakların kanımı döktü, ortalığı birbirine katan, cilveli bakışın da canımı aldı."

Arz-ı sîm ü zer itme cânâna *Sakın ol* ***kîsene gider kanuŋ***
"Sakın cânâna altın ve gümüş arz etme! (Yoksa) kanın kesene gider"

Geldi ol şîve ile ***kan içici*** *Rûhiyâ söyle var ise cânuŋ*
"Ey Rûhî, eğer canın kaldıysa söyle! O kendine has tavrıyla, edasıyla/hîleyle kan içici (sevgili) geldi."

---

[6] Konuyla ilgili farklı örnekler için 450 ve 619. gazellere bakınız.

[7] Konuyla ilgili farklı örnekler için 241, 265 ve 1009. gazellere bakınız.

III. Tespit Edilen Deyimler

Bağdatlı Rûhî'nin gazellerinde tespit edilen deyimler aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır. Deyimlerin yanlarında parantez içinde öncelikle gazelin numarası sonrasında da beytin numarası verilmiştir. Deyimlerin anlamları tespit edilirken geçtikleri beyitlerde kullanıldıkları anlam, öncelikle verilmeye çalışılmıştır.

Rûhî, en çok *can vermek* (82 defa), *gam (gussa, endûh) çekmek* (46 defa), *gam değil* (39 defa), *yüz sürmek* (39 defa), *kan ağlamak* (34 defa) deyimlerini kullanmıştır. Bunun dışında *alnı açık yüzü ak, bağrını ezmek, dil uzatmak* örneklerinde olduğu gibi birçok deyimi de birer defa kullanmıştır:

Acı çekmek (882/7): Üzülmek, kederlenmek

Ad olmamak (609/7): Kötü ün sahibi olmamak, nâmı kötü şekilde yayılmamak.

Adı anılmak (143/4, 636/5, 639/1, 686/5, 786/5, 977/3): Şöhretli olmak, herkes tarafından adı konuşulmak, bahsedilmek, yâd edilmek.

Ağız açmak (216/3): Konuya başlamak, bir konuyla ilgili konuşmaya başlamak.

Ağız açmamak (13/5, 383/4, 1038/7): Tek bir sözcük olsun söylememek, susup kalmak.

Ağzı (deheni) açık kalmak (40/4): Çok şaşırmak, şaşakalmak.

Ağzını sulandırmak (550/1-4): İmrendirmek, çok arzulanır olmak.

Ağzını açmak (69/3): Birinden gelecek olan ihsânı, iyiliği beklemek, birinden fayda ummak.

Ağzını bağlamak (828/2): Bir kimseyi herhangi bir sebeple söz söyleyemez duruma getirmek, susmak zorunda bırakmak.

Ağzının tadını alamamak (497/5): Neşesi, keyfi kaçmak; hayattan zevk alamamak.

Âh etmek (eylemek, çekmek) (78/3, 80/7, 83/3, 173/1, 181/2, 198/4, 218/5, 281/1, 218/5, 354/3, 396/1, 387/8, 402/3, 481/5, 637/6, 797/1, 820/4, 926/4, 972/2, 1018/2, 1037/4, 1065/6, 1070/5): Acı ile içini çekmek; pişmanlık duymak.

Ahde vefâ kılmamak (451/1): Verdiği sözden dönmek, sözünde durmamak.

Akın salmak (1092/4): Hücum etmek, üzerine yürümek.

Aklı başında olmak (696/6): İyi düşünebilir durumda olmak.

Aklı başından gitmek (savmak) (152/5, 241/3, 548/1): Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırmak; düşünme yetisini kaybetmek.

Aklı gitmek (246/2, 898/1, 986/2, 995/1): Çok beğenmek; şaşırıp kalmak; düşünme gücünün kaybetmek.

Aklını (fikrini) almak (198/2, 228/1, 246/3, 250/5, 318/4, 327/6, 559/3, 702/4, 822/4, 870/4, 956/2, 1021/7, 1060/2, 1086/1): Düşünemeyecek duruma getirmek, düşünme yetisini kaybettirmek; şaşırtmak.

Aklını başına devşirmek (280/2): Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.

Aklını başından almak (264/5, 325/4, 348/2): Şaşkına çevirmek, düşünemez hale getirmek.

Âl etmek (708/3): Hile yapmak, kandırmak.

Alçak gönüllü (316/2, 912/5): Kibirsiz, kendi değerini olduğundan aşağı gösteren.

Alem (bayrak) çekmek (720/2, 1112/2): Bayrak asmak, özgürlüğünü ilan etmek.

Âlemi kırmak (872/4): İnsanların ölümüne, helakine sebep olmak.

Âlemi tutmak (446/2, 454/3): Her tarafa yayılmak, herkesçe bilinmek.

Allah saklasın (695/7): Allah kötü duruma düşürmesin, kötülüklerden korusun.

Alnı açık yüzü ak (668/4): Çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.

Aşk ateşine yanmak (810/3): Derin bir aşk beslemek.

Ateşine (oda) yanmak (350/5, 410/1): Hasret ve aşktan dolayı acı çekmek; yok olmak, yanıp kül olmak.

Ayağa salmak (244/3, 415/4): Aşağılamak, ayaklar altına layık görmek, hiçe saymak; saçı ayaklarına doğru uzatmak, sarkıtmak.

Ayağı gitmemek (619/7): Bir yere gitmek için istekli olmamak.

Ayağına (pâyına) düşmek (130/5, 305/6, 616/3, 543/2, 670/5, 817/5, 871/3, 878/4, 941/2, 1025/2, 1048/6, 1113/2): Çok yalvarmak, yakarmak; hayranlığını ifade etmek.

Ayağına (pâyına) saçmak (serpmek, dökmek, nisâr kılmak) (114/1, 378/3, 554/2, 706/6, 708/8): Sevgi ve hürmetten dolayı birinin ayaklarına kıymetli şeyler saçmak, birine çokça hürmet göstermek, kıymet vermek; sevgi gösterisinde bulunmak.

Ayağına (pâyına) su dökülememek (koyulamamak) (953/3): Değerine, seviyesine erişilememek.

Ayağına (pâyına) yüz(ler) sürmek (580/3, 711/9, 750/7, 819/5): Bir kimseye yalvarıp yakararak, bağlılığını belirtmek, aşırı saygı göstermek.

Ayağına gelmek (263/2, 421/2): Yanına gelmek, alçak gönüllülük göstererek gelmek.

Ayağını öpmek (211/4, 248/8, 397/5): Yalvarmak, yakarmak; aşırı saygı ve sevgi gösterisinde bulunmak.

Ayağının (izinin) tozu (toprağı) (19/2, 239/7, 254/6, 320/2, 344/8, 368/7, 377/3, 387/6, 396/4, 450/5, 587/10, 641/6, 646/1, 659/2): Sevgilinin şifalı olduğuna inanılan, ayağının altındaki toz; yolculuk alâmeti.

Ayak (kadem, pây) basmak (55/5, 75/4, 272/2, 298/5, 327/1-2, 340/5, 347/1, 357/3, 461/6, 480/3, 504/5, 505/5, 758/2, 786/4, 819/4, 910/3, 964/1-6): Bir yere, mertebeye ulaşmak, varmak.

Ayak çekmek (götürmek) (73/4, 121/7, 153/5, 232/1, 785/2, 861/1, 906/3, 958/3, 972/5, 1112/1): Uzaklaşmak, kaybolmak, vazgeçmek; kadehi ele almak, şarap içmek.

Ayak dolamak (278/4): Telaşa kapılmak, heyecandan ayakları bir birine dolaşıp yürüyememek.

Ayak öpmek (493/6, 513/5, 781/1): Yalvarmak, acziyetini arz etmek; sevgisini arz etmek; umduğuna kavuşmak.

Ayak seyri (924/1): Gezinti, eğlenmek için gezip dolaşma, tenezzüh.

Ayak toprağı (293/4): Hor, hakir halde olmak; sevdiğinin karşısında tevazu içinde, aşağılarda bulunmak.

Ayak toprağı olmak (619/6): Birinin emri altına girmek, kulu kölesi olmak.

Ayakta durmaya gücü (mecâli) olmamak (527/5): Sağlam halde bulunmamak; ruhi çöküntü yaşamak, bitkin bir vaziyette bulunmak.

Ayakta kalmak (784/2, 794/2): Yıkılmamak, çökmemek; önemini korumak.

Ayakta koymamak (790/5): Zelil durumda bırakmamak, ayaklar altında kalmasını önlemek.

Ayaktan düşmek (882/5): Çaresiz kalmak; güçsüz düşmek; çalışamaz duruma gelmek.

Ayaktan salmak (804/4): Güçsüz düşürmek; hareket ve düşünme kabiliyetini elinden almak; ölümüne sebep olmak.

Ayrı (cüdâ) düşmek (449/3, 903/6): Birbirinden uzak kalmak.

Azap çekmek (67/4): Pişmanlık, üzüntü korku gibi şeylerin verdiği mânevî sıkıntıyı hissetmek.

Bağlasalar durmaz (274/2): Bir yerde kalamaz, sürekli mekân değiştirir, sabit halde bulunamaz.

Bağrı delinmek (918/3): Aşk sebebiyle çok acı çekmek.

Bağrı kan (hûn) etmek (eylemek, olmak, dolmak) (188/4, 324/1, 643/5, 663/4, 673/1, 761/2, 805/9, 814/1, 825/4, 837/5, 868/3, 881/1, 1098/4): Çok acı çekmek, acılar içinde kalmak.

Bağrı kebab olmak (etmek) (56/5, 310/4): Büyük bir acıya maruz kalmak.

Bağrı yanmak (83/5, 241/4, 242/3, 677/4): Büyük acı ve üzüntü çekmek, çok derin acı duymak.

Bağrı(nın) başı gözü(nün) yaşı (636/2): Çok sıkıntı içinde olma durumu.

Bağrına (sînesine, başına) dağ (yara) vurmak (urmak) (38/2, 59/1-2, 208/3, 582/1, 584/4): Çok acı çektirmek.

Bağrına basmak (6/2, 289/6): Sevgiliyi kucaklamak, ona sarılmak; bir şeyi göğsüne saplamak

Bağrını (sînesini) dağlamak (241/4, 316/1, 828/2): Büyük acı ve üzüntü çekmek.

Bağrını delmek (yarmak) (379/7, 746/6, 617/3, 803/1): Çok dokunmak, içine işlemek.

Bağrını ezmek (166/5): Üzülmek, dertlenmek.

Bağrının yağı erimek (1085/1): Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek, üzülmek; içinin yağı erimek, çok heyecanlanmak ya da çok korkmak.

Baş (kelle) oynatmak (949/1): Canını feda etmek, uğruna ölümü göze almak.

Baş (ser) vermek (654/5, 949/5, 985/4): Ortaya çıkmak, görünür hale gelmek; kendini feda etmek.

Baş açık yalın ayak (104/5): Perişan bir vaziyette bulunmak.

Baş çekmek (945/5): Herhangi bir konuda önde gitmek, önayak olmak.

Baş eğmek (62/2, 159/3, 425/4, 430/1-5, 497/9, 498/1, 723/1, 852/2, 866/1, 927/6, 994/3): Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek.

Baş koşmak (65/1): Yarışmak, iddialaşmak.

Baş koymak (bir yola, uğruna) (284/3, 250/4, 426/6, 594/1, 792/2, 986/5, 1009/5, 1044/2): Bir şey uğruna ölümü göze almak; birine bağlanmak, çevresinden ayrılmamak.

Baş oyna(t)mak (590/3): Sıkıntıyla mücadele etmek, hayatını tehlikeye atmak, canını feda etmekten çekinmemek.

Baş üstüne (1009/2): Bir dileğin yerine getirileceğini içtenlikle belirtmek için "peki" anlamında kullanılan söz.

Baş üzre yeri var (107/3, 141/1, 803/6, 1045/3): Her zaman iyi karşılanır, ağırlanır olmak; çok kıymetli bir konumda görülmek.

Başa çıkmak (693/2, 738/4, 949/6, 979/1): Güçlükler çıkaran bir işi, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek.

Başa taş yağdırmak (942/6): Kınamak, aşağılamak; birinin felakete uğraması için çabalamak.

Başa(ına) bela olmak (getirmek) (280/4, 722/4): Musallat olmak, rahatsız etmek, sıkıntıya düşürmek.

Başdan aşmak (236/2, 1074/2): Pek çok olmak, pek çoğalmak.

Başı çizginmek (543/1): Başı dönüp durmak, aklı karışık halde bulunmak.

Başı gitmek (783/5): Ölmek, canını feda etmek.

Başı göğe (çarha, feleğe, eflâke) ermek (erişmek, yetmek) (273/4, 327/3, 369/9, 414/4, 427/1, 949/2): Bir mutluluğa ulaşmak, çok sevinmek, mutlu olmak; makamı, mevkii yükselmek, olduğu durumdan daha üst bir duruma ulaşmak.

Başı havalı (4/6): Havalı, uçarı bir vaziyette olmak, umursamaz halde bulunmak.

Başı hoş olmamak 776/3, 887/3: Hoşlanmamak, arası iyi olmamak.

Başı için (1110/4): Çok sevilen, değerli bir kişi ortaya konarak kullanılan ant ya da yalvarma sözü.

Başı yastıkta (653/5): Ölüm döşeğinde olmak.

Başına (serine) (toz, toprak, çer-çöp) saçmak (707/3): Bir kimsenin kötülüğünü, ölümünü istemek.

Başına almak (778/4): Sürekli düşünmek, takıntı haline getirmek.

Başına bela almak (784/4): Bir sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek.

Başına bela olmak (626/4): Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, musallat olmak.

Başına gelmek (169/7, 170/5, 182/2, 274/1): Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay veya durumla karşılaşmak.

Başına üş(ür)mek (246/4, 1037/2): Çabucak etrafına toplanmak.

Başında ateş yanmak (17/4): Aşırı şekilde aşka tutulmak, çok üzülmek.

Başından (serden) geçmek (803/5, 853/5): Ölmeye razı olmak.

Başını alıp gitmek (79/4): İzin almadan ve gideceği yeri bildirmeden gitmek, savuşmak.

Başını aşağı salmak (497/6): Utanmaktan dolayı başını aşağıya eğmek.

Başını döndürmemek (473/3): İlgisini kesmemek, mücadeleden vazgeçmemek.

Başını kaldırmamak (310/3, 461/8): İltifat etmemek, dikkate almamak, ilgilenmemek; bir işi aralıksız sürdürmek.

Başını kaşımaya eli değmemek (985/2): Ufak bir işi yapmaya bile zamanı ve gücü olmamak.

Başını kurtaramamak (996/7): Canını koruyamamak, ölmek.

Başını taş(lar)a vurmak (908/3): Çaresiz kalarak çok pişman olmak.

Başını top etmek (eylemek) (758/1, 1026/2): Aşk meydanında savrulmaya, kadere rıza göstermek.

Başını vermek (212/6): Kendini feda etmek.

Başta (başlar üstünde) yeri olmak (19/4, 849/5): Değer vermek, saygı göstermek; her zaman hürmetle karşılanmak, büyük bir saygı ve ilgi ile ağırlanmak.

Başta akıl koymamak (793/4): Düşünce gücü bırakmamak, sağlıklı düşünemez hale gelmek, delirmek.

Baştan ayağa (719/3): Başından ayağına kadar, tümü, hepsi.

Baştan çıkarmak (256/4, 271/4, 274/1, 472/3, 625/6, 694/1, 1044/2): Ahlakını bozmak, doğru yoldan ayırıp uygunsuz işlere yöneltmek; kötü yola sürüklemek, doğru yoldan saptırmak.

Bel bağlamak (502/2, 835/3, 890/4): Güvenmek, inanmak, umut bağlamak; karar vermek, azimle çabalamak, kendini vermek; bir tarikata girmek, ikrar vermek.

Bela çekmek (260/1, 265/5, 320/4, 355/4, 322/3, 428/3, 749/2, 650/3, 750/3, 890/5, 1102/2): Eziyet, sıkıntı çekmek, zarar görmek.

Belaya düşmek (557/3, 1061/2): Beklenmedik bir bela ile karşılaşmak, belaya uğramak.

Belaya uğramak (570/8, 797/7, 936/5): Bir kötülüğe maruz kalmak.

Beli (kaddi) iki bükülmek (iki büklüm/kat olmak) (217/5, 604/1, 608/6, 642/1, 787/2, 847/5): Çeşitli sıkıntılar sebebiyle beli bükülmek, çok sıkıntılı bir hayat yaşamak; çaresizlik içinde kalmak, güçsüz kalmak, bir işi yapamayacak duruma düşmek.

Benzi gelmek (685/1): Sağlıklı duruma gelmek, canlanmak.

Benzi sararmak (123/4): Hayret etmek, hayretten dolayı yüzü sarı renk olmak, benzi solmak.

Binde bir (684/2, 295/5, 11/4): Az da olsa, pek seyrek olarak, nadiren.

Bir gömlek (üstün) (297/1): Bir derece daha üstün, daha fazla özelliğe sahip.

Bir içim su (görmemek) (621/1, 887/7, 907/5): Az da olsa bir menfaat, fayda, ilgi; küçük de olsa bir ilgi, iltifat görmemek; bir yudum su.

Bir kararda (723/4): Düzenli bir biçimde, durumunu değiştirmeden.

(...) **Bir yana dünya bir yana** (587/3): Bir şeye ya da kimseye aşırı ölçüde değer verildiği zaman söylenir.

Birbirine düşmek (938/1): Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmak.

Birbirine girmek (348/3): Karışmak, kavga etmek, dövüşmek.

Birbirine katmak (444/3): Aralarını açmak, aralarını bozmak, olay çıkarmak; karıştırmak.

Boynu bağlı kul (bende) olmak (195/5, 661/5): Tam bir sadakat, özveri ile aşırı ölçüde bağlanmak.

Boyu (kaddi) kemân kılmak (eğmek) (129/6, 483/4): Çok acı çekerek iki büklüm hale gelmek, acılar sebebiyle yaşlanmak.

Câm (mey) çekmek (396/3, 210/4, 533/3, 709/13): Şarap içmek.

Can atmak (136/3, 958/3): Kavuşmayı, elde etmeyi çok istemek.

Can bağışlamak (55/2): Hayat vermek, ölüyü diriltmek.

Can bulmak (528/7): Diri, sağlıklı hale gelmek, kendine gelmek.

Can koymak (902/3): Canını vermek, ölmeye razı olmak.

Can kulağıyla (gûş-ı cân ile) dinlemek (25/5): Büyük bir dikkatle, ilgiyle dinlemek.

Can kuşu (murgu) (464/2, 466/4, 920/2, 988/3): Ruh.

Can nakdini vermek (satmak) (341/5, 737/3, 721/7, 784/4): Bir fayda karşılığında canını vermek, ölümü göze almak, ölüme rıza göstermek.

Can vermek (sarf etmek) (34/2, 39/3, 43/2, 70/3, 99/4, 132/2, 148/2, 149/3, 154/1-8, 155/1-3, 157/2, 158/3, 216/4, 224/4, 241/1, 254/7, 256/5, 276/5,

283/3, 285/7, 312/5, 314/4, 355/7, 374/2, 427/2, 441/3, 445/3, 464/1-3, 470/3, 473/1, 478/1-5, 490/2, 510/4, 514/1, 540/1-3-4, 546/5, 561/1, 585/1, 613/5, 616/1, 634/4, 650/2, 651/1, 657/1, 662/3, 664/2, 677/4, 684/8, 730/2, 733/5, 784/4, 797/3-7, 800/5, 839/2, 849/3, 850/6, 855/5, 866/3, 872/5, 915/7, 929/2, 930/5, 940/6, 951/5, 964/8, 968/2, 988/1, 994/1, 1006/2, 1026/1, 1031/5, 1039/3, 1048/4, 1052/4, 1108/2): Ölmek.

Can yakmak (59/2): Acı verecek bir biçimde cezalandırmak.

Can(ını) almak (tenden cüdâ eylemek) (27/1, 70/1-7, 450/2-547/2-615/3-672/4, 685/3, 859/3) Öldürmek.

Cana ateş bırakmak (638/3): Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek.

Candan geçmek (673/5, 1062/7): Bir şey uğruna ölümü göze almak, canını feda etmek.

Candan usanmak (618/1- 651/5): Ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak.

Canı (ruhu) teslim eylemek (371/4, 589/3): Ölmek, son nefesini vermek.

Canı ağzına gelmek (51/2): Aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak; ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak.

Canı çekmek (272/5, 882/3): Bir şeyi istemek, istek duymak, arzulamak.

Canı çıkmak (269/1, 516/1, 1103/1): Ölmek.

Canı kurban etmek (516/5): Sevdiği için, bir amaç uğruna canını vermek, ölmek.

Canı yerinden kopmak (792/1): Ölecek duruma gelmek, aşırı heyecanlanmak.

Canım ciğerim (247/6): Aşırı sevgiyi ve içtenliği gösteren söz.

Canına can katmak (149/2): Yaşama gücünü artırmak.

Canına kıymak (1034/4): Kendini öldürmek.

Canını almak (412/6, 441/4, 803/3, 834/3): Öldürmek.

Cefa (cevr) çekmek (51/4, 78/3, 224/5, 437/1, 466/6, 472/2, 492/5, 607/5, 639/3, 671/5, 725/5, 863/5, 876/5, 1055/5): Eziyet çekmek, meşakkat içinde bulunmak.

Cevr etmek (222/5): Eziyet etmek, aşk sıkıntısı yaşatmak.

Ciğer delmek (619/2): Acıklı bir durumun kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermesi.

Ciğeri kan (hûn) olmak (113/4, 404/3): Çok acı içinde olmak.

Ciğeri paralanmak (225/1, 634/2, 966/1): Büyük üzüntü ve acı çekmek.

Ciğeri yanmak (181/2): Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak.

Cihân durdukça dursun (128/6): Çok yaşa, Allah uzun ömür versin.

Çile çekmek (230/4): Büyük sıkıntı ve üzüntü içinde yaşamak.

Çok görmemek (314/4): Değer bulmak, yadırganmayacak bir davranışta bulunmak.

Dağ üstü bâğ olmak (332/11): Keyfi yerinde olmak, her muradına ulaşmış olmak.

Dağ yakmak (267/3, 404/5, 923/2, 954/1-2, 1009/2): Çok acı içinde olmak, acısı artmak.

Dem vurmak (urmak) (173/4, 515/3, 558/3, 819/2): Bir şeyden söz etmek, konu açmak.

Derde (derdine) dermân olmak (182/5, 412/3, 605/1): Soruna çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göstermek

Derde (eleme) salmak (746/1, 792/3): Sıkıntıya sokmak, ızdırap içinde kalmak.

Derde düşmek (mübtela olmak, uğramak) (155/4, 254/4, 419/1, 516/2, 672/2, 686/1-4-7, 864/1, 875/4): Kaygılanmak, tasalanmak; hastalanmak.

Derdini dökmek (698/4): Derdini, sıkıntılarını ayrıntılı olarak anlatmak, dile getirmek.

Dert (bela) çekmek (83/7, 255/6, 302/4, 322/3, 324/2, 690/1, 705/1, 997/2, 1052/5): Üzüntü yaşamak, üzüntüye katlanmak.

Devran dönmek (605/4): Zamanın geçmesi, hayatın geçmesi.

Dil uzatmak (555/3): Bir kimse veya bir şey için kötü söz söylemek.

Dile almak (1001/5): Okumak.

Dile gelmek (445/7): Konuşmaya başlamak.

Dili (zebânı) bağlanmak (1076/4): Susmak, konuşamaz hâle gelmek.

Dili (zebânı) lâl olmak (tutulmak) (641/4): Sevinç, korku, şaşkınlık gibi sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak.

Dilini kesmek (617/2): Bir konu hakkında konuşamaz duruma getirmek.

Dini imanı (biri, bir şey) olmak (792/5): Birinin ya da bir şeyin takıntı haline getirilmesi, sürekli birini, bir şeyi düşünmek.

Diş bilemek (212/2, 482/4, 1084/2): Kızdığı birine kötülük yapmak için fırsat kollamak, sırasını beklemek.

Diz dize (hem-zânû) olmak (112/3): Çok yakın bir halde bulunmak.

Dokuz dolanmak (499/1): İsteğini elde etmek için çabalamak; yana yakıla aramak.

Dört duvar arasında (çâr divâr içre) kalmak (vakit geçirmek) (198/7): Evde, kapalı bir yerde kalmak zorunda olmak, sosyalleşmemek.

Dünya değmek (1052/3): Her şeyden daha değerli, üstün olmak.

Dünya(lar) bizim (benim) olmak (938/4): Kişinin çok sevindiğini belirtmek için kullanılır.

Dünyadan (cihandan) geçmek (777/2, 833/5): Bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak; dünyanın sunduğu güzelliklerden vazgeçmek, dünyadaki mutlulukları umursamamak.

Dünyaya değişmemek (801/5): Her şeyden daha fazla sevmek.

Dünyaya sığmamak (551/4): Şöhreti yayılmak, herkesçe bilinmek; kıymeti çok artmak.

Dünyayı (âlemi) tutmak (505/3, 711/4, 878/2): Çok yayılmak, her yere dağılmak.

Eksik etmemek (olmamak) (128/6, 447/3, 631/6): Her zaman ve durumda mevcut olmak, bulunmak.

El almak (262/4, 736/3, 794/2) Tarikatlarda bir müridin mürşidinden, başkalarına yol gösterme izni alması; bir sanatı yapmak için o işte mâhir kişinin iznini almak.

El altından (693/7): Gizlice, kimsenin haberi olmadan.

El ayak tutmamak (694/3): Yaşlılık sebebiyle veya sağlığı büsbütün bozularak çalışamaz duruma gelmek.

El bir etmek (937/1): El birliği etmek, birlikte davranmak, dayanışmak.

El çekmek (6/5, 36/6, 385/3, 593/3, 604/2-692/1-777/3-827/7, 854/4, 860/7, 1072/2, 1076/2): Önceleri yapmakta olduğu bir işi artık yapmamak, ondan vazgeçmek.

El ele vermek (937/1): El tutuşmak, birlikte davranmak, bir konuda birleşmek.

El eylemek (84/2): Birine el ile "gel" işareti yapmak.

El götürmek (1106/3): Elini uzaklaştırmak, çekmek.

El öpmek (493/6, 531/7, 781/1, 806/3, 807/2, 807/7, 899/1, 1025/2): Saygı ve sevgisini arz etmek.

El üzre (tutmak) (433/2, 537/4, 910/1, 815/6) Bir kimseye çok saygı ve sevgi gösterme, kıymet verme durumu.

El vermek (4/5, 33/1, 34/4-6, 76/2-4, 84/1, 125/3, 137/1, 271/1, 331/5, 389/6, 390/1, 434/3, 462/1, 490/3, 596/6, 676/4, 722/6, 738/7, 750/6, 818/6, 836/2, 931/3, 1021/2, 1025/2): Yardım etmek, yardımcı olmak; fırsat vermek; tarikatlarda mürşidin bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermesi, yetki vermek.

El vurmak (urmak) (327/1, 445/2, 540/2, 569/2, 616/1, 906/2, 940/5, 973/2, 1078/4): Almak, elini uzatmak; bir işe başlamak.

El yumak (832/1, 886/4, 1093/3): Tövbe etmek, bir daha yapmamaya söz vermek; el çekmek, bırakmak, ilgisini kesmek.

El(in)den düşmemek (koymamak, gitmemek) (897/7, 935/4, 943/6, 1042/5): Sürekli elinde tutmak, bırakmamak, ayrılmamak.

Elden bırakmamak (130/5, 450/3, 463/2, 488/11, 714/2, 722/2): Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elden düşürmemek.

Elden çıkarmak (45/7): Kaybetmek, serbest bırakmak.

Elden gitmek (428/1, 837/5): Yitirmek, yoksun kalmak.

Elden koymak (220/1): İlgilenmemek, vazgeçmek, itibar etmemek.

Elden koymamak (düşürmemek) (397/1, 495/5, 633/7, 715/5, 814/7, 814/7, 874/3, 874/3, 879/3, 942/4, 967/3, 1035/1): Çok ilgi duyduğu bir şeyi

sürekli elinde tutmak, yanında bulundurmak; bir durumu alışkanlık edinmek, sürdürmek, vazgeçmemek.

Ele almak (377/5, 916/4) Sahiplenmek; kontrolü altında tutmak.

Ele düşmek (916/1): Sahip olmak.

Ele getirmek (598/4, 944/4, 1007/5, 1022/4): Kazanmak, sahip olmak, ele geçirmek.

Ele girmek (101/3, 254/2, 389/5, 450/6, 512/1-2-3-4-5, 632/5, 711/7, 751/2, 770/5, 915/4, 996/1-6, 1005/1, 1022/1): Yakınında bulunmak; sahip olmak, hâkimiyet altına almak, kontrol etmek.

Ele vermek (693/1): Ortaya çıkarmak.

Elem (âlâm) çekmek (193/1, 231/8, 334/5, 412/4, 429/3, 598/3, 611/4, 651/5, 690/5, 728/5, 948/7, 1054/3): Iztırap içinde bulunmak.

Eli ayağı tutmamak (645/3): Beden gücü yerinde olmamak, sağlıklı iş görememek.

Eli elden salmamak (517/5, 814/4, 866/3, 924/2): Birinin elini hiç bırakmamak, sıkı sıkıya tutmak; sürekli ilgi göstermek, yanından ayrılmamak.

El(i) ermemek (316/2, 329/1, 333/8, 482/4, 893/3, 1084/3): Ulaşamamak, yanına yaklaşamamak; güç yetirememek.

Eli yakasında olmak (yakasından gitmemek) (572/7): Birinden şikâyetçi olmak, şikâyetinde ısrarcı olmak.

Elinde büyümek (917/3): Biri tarafından büyütülmek, bakılmak, yetiştirilmek; eğitilmek, bilgi, görgü ve terbiye sahibi yapılmak.

Elinden almak (731/1): Bir şeyden mahrum etmek.

Elinden almamak (528/6): Birinden verileni kabul etmemek, sunulan bir şeyi almamak.

Elinden gelmemek (257/5, 435/4, 756/2, 1090/4): Yapamamak, kudreti yetmemek.

Elinden içmek (952/4): Birinin ilgisine, iltifatına mazhar olmak, birinden feyz almak.

Elinden salmamak (düşürmemek) (190/5): Hiç elinden bırakmamak, sürekli elinde tutmak; bir şeye mübtela olmak, hastalık derecesinde bağlanmak.

Eline düşmek (507/3): Zorunlu olarak halden anlamaz birinin çevresinde, emri altında bulunmak.

Eline ekmeğini vermek (154/2): Geçinecek kadar kazanç sahibi yapmak.

Eline su koyamaz (dökemez) (728/1): Değerce birinden çok geride olmak.

Elini tutmak (almak) (42/4, 109/3): Yardım etmek; ilerlemesine yardımcı olmak.

Endişe çekmek (935/4): Kaygılanmak.

Esen kalmak (546/5, 785/1): Ruh ve beden olarak sağlıklı, sıhhatli olmak.

Eser yok (olmamak, kalmamak) (173/6, 174/7, 406/2, 462/2, 593/1, 703/6): Hiç bulunmamak, tükenmek, yok olmak.

Eşiği aşınmak (333/11): Çok ilgiden dolayı geleni çok olmak, insanların sürekli etrafında bulunması durumu.

Eşiği öpmek (96/3): Saygı ve sevgi göstermek.

Eteğini (dâmenini) tutmak (elden komamak) (362/5, 366/7, 858/1, 916/5): Yardım istemek, ummak, ilgisini beklemek.

Fal açmak (22/1): Kahve, bakla, kitap, su, iskambil vb.ne bakarak gelecekte olacak şeylerle ilgili yorum yapmak.

Fırsatı kaçırmak (fevt etmek) (350/8): Elverişli durumdan yararlanamamak.

Figan etmek (173/8): Bağırarak ağlamak, inlemek.

Gam (gussa, endûh) çekmek (7/5, 8/3, 18/2, 31/5, 49/4, 95/8, 126/3, 150/5, 188/4, 223/3-5, 224/6, 279/4, 302/5, 325/4-7, 395/3, 387/8, 400/4, 445/8, 462/1-8, 474/5, 491/2, 527/3, 579/5, 590/3, 656/5, 690/2, 741/1-7, 767/4, 809/2, 882/1, 899/4, 914/3, 961/4, 998/3, 1038/2, 1048/4, 1064/5, 1109/1-2-4-5, 1112/5): Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.

Gam değil (27/5, 42/1, 73/2, 84/3, 122/2, 188/2, 189/7, 233/2, 245/3, 302/3, 318/5, 330/2, 333/5, 391/2, 397/3, 428/2, 430/4, 438/2, 457/4, 489/1, 496/5, 508/3-4, 509/6, 529/2, 530/2, 705/1-7, 707/1-6, 756/4, 812/6, 835/5, 915/3, 922/1, 923/4, 1002/5, 1092/5, 1098/2): "Dertlenmeye gerek yok" anlamında söylenir.

Gam yemek (62/1, 93/3, 212/9, 280/7, 1102/4): Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.

Gam yüzü görmemek (372/6): Hiç sıkıntıyla karşılaşmamak, derde maruz kalmamak.

Gama düşmek (354/3): Çok üzülmek.

Gama salmak (541/1): Derde, kaygı ve tasaya düşürmek.

Göğsünü dövmek (536/6, 1095/3): Beddua etmek, ilenmek; pişmanlık duymak.

Göğsünü yırtmak (sînesi çâk olmak) (80/6, 81/5, 191/2, 618/2, 669/2, 937/2, 1000/3): Çok acı çekmek; coşkunluğunu ortaya koymak, coşmak.

Göğüs (sîne) germek (367/2, 611/4, 753/4, 1054/5): Kendine güvenmek; bir güçlüğe karşı koymak, dayanmak

Göklere çıkmak (47/2, 347/4): Çok yükselmek, herkesçe bilinir ve görünür hâle gelmek.

Gökte ararken yerde bulmak (68/5): Ele geçirilmesi, bulunması güç birini, bir şeyi birdenbire bulmak.

Gökyüzünü (âfâkı) tutmak (111/4, 332/13, 449/1): Her tarafa yayılmak, âşikar hale gelmek.

Gölge (sâye) salmak (236/2, 332/5, 697/9, 699/1, 999/3): Birinin himâyesi altına girmek, bu sayede talihli bir hayat sürmek, şansı açılmak.

Gölgesi (zılli) altında (başta) olmak (819/8): Birinin koruyuculuğuyla, koruyuculuğundan yararlanarak iş yapmak, gözetimi altında bulunmak.

Gönle ateş düşmek (542/2): Felakete uğramak, çok üzülmek.

Gönlü (gözü) açılmak (684/5, 685/2, 1051/1): Neşelenmek, ferahlamak.

Gönlü (yüreği) kanla dolmak (217/2): Çok üzülmek, büyük acı duymak.

Gönlü bend eylemek (bağlamak) (547/4): Bir kişiyi kendisine âşık etmek, içten sevilmesini sağlamak.

Gönlü düşmek (546/4, 743/1-2-3-4-5-6-7): Âşık olmak; meyl etmek, aşırı ilgi duymak; yönelmek.

Gönlüne girmek (691/4, 698/4): Birinin sevgisini kazanmak.

Gönlüne göre (701/2): Dileğine göre, isteğine uygun olarak hareket etmek, eylem gerçekleştirmek.

Gönlünü almak (615/3, 997/1): Kendisine âşık etmek.

Gönül (dil) almak (69/4, 400/2, 413/3, 547/2, 565/7, 651/1, 672/1, 709/6, 857/4, 920/1, 945/6, 959/4): Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek, sevindirmek; kendine âşık etmek.

Gönül (dil) bağlamak (vermek) (95/5, 97/5, 158/2, 260/2, 319/1, 414/1, 480/5, 533/5, 591/6, 664/4, 752/5, 797/2, 821/4, 835/2-3, 914/4, 945/6, 1023/3, 1030/1, 1039/7, 1053/3, 1055/5): Severek bağlanmak; içten sevmek, âşık olmak; bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, meyletmek.

Gönül (dil, sîne) yakmak (412/5, 863/4, 880/2, 909/3, 1014/3): İnsanı aşırı derecede etkilemek, sarsmak, kişinin kendinden geçmesine yol açmak; aşk dolayısıyla iç yangınına tutulmak.

Gönül (mânâ) gözüyle bakmak (527/2): Olayları, çevreyi baş gözüyle değil manevi duyuş bilinciyle değerlendirmek, ruhî derinlik içinde yorumlamak.

Gönül eğlendirmek (979/1): Bir kimse ya da şey ile geçici olarak oyalanıp hoşça vakit geçirmek.

Gönül kuşu (murgu) (220/3): Sevda duygusu, sevgi anlayışı.

Gönül mısrı (şehri) (338/2): Kişinin duygu dünyası, kalp âlemi, derûnu.

Gönül yıkmak (540/2): Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak.

Gönülden (dilden) çık(ar)mak (almak) (240/2, 241/3, 533/3, 716/1, 859/2): Önem vermemek, ilgisini kesmek; unutmak.

Gönülden (dilden) geçmek (313/2, 313/4, 623/2, 788/5, 1091/1): İçten arzulamak, kalpten istemek.

Görmezliğe vurmak (urmak) (244/4): Görmezden gelmek, görmemiş gibi yapmak, farkında değilmişçesine davranmak.

Göz (çeşm) yummamak (729/1): Hiç uyumamak.

Göz aç(dır)mamak (45/6, 181/3, 264/5, 479/3): Baskı altında bunaltmak; göremez duruma gelmek, getirmek.

Göz nûru dökmek (1104/3): İnce işler için emek harcamak, göz emeği sarf etmek.

Göz süzmek (379/7): Göz kapaklarını birbirine yaklaştırarak karşı tarafta aşk ve hayranlık uyandıracak şekilde baygın ve anlamlı bakmak.

Göz ucuyla (769/7): Fark ettirmeden, belli etmemeye çalışarak.

Göz ucuyla bakmak (işaret etmek) (86/1): Sezdirmeden ve başını çevirmeden yandan, göz kuyruğu ile bakmak, göstermek.

Göz yummak (644/7): Gözünü kapamak, irtibatını kesmek, ilgilenmemek; ölmek.

Göz(ünü) açmak (660/2, 977/1): Uyanık, dikkatli bulunmak.

Gözden bırakmak (770/1): ilgisini kesmek, umursamamak.

Gözden çıkarmak (587/9): Bir mal, para, değer yargısı vb. maddi veya manevi varlığın elden çıkarılmasını kabul etmek.

Gözden düşmek (salmak) (653/1, 975/4): Bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek.

Gözden geçirmek (340/2, 601/4): Dikkatlice bakmak, incelemek için sırayla süzmek.

Gözden uzak (nihân) olmak (426/4): Uzaklaşmak, insanlardan saklanmak.

Göze (çeşme) gelmemek (569/5-634/5): Görmemek, rastlamamak; kıymetsiz olmak.

Göze görünmek (373/1, 762/1): Belli, açık olmak; sürekli karşısında görmek, her baktığı yerde birinin var olduğunu düşünmek.

Gözler görmedik (644/1-2-3-4-5-6-7-8): Kimsenin karşılaşmadığı, orijinal, benzeri görülmemiş.

Gözleri çıkmak (655/1): Çok ağlamak.

Gözleri kanla dolmak (47/4, 1024/4): Çok ızdırap çekmek, yaşadığı acıdan dolayı gözleri kızaracak derecede çok ağlamak.

Gözü aç (250/3): Doymak bilmeyen bir hırsa sahip.

Gözü açılmak (açık olmak) (698/2, 877/6): Görmek, gerçeklerin farkına varmak.

Gözü bağlı (293/2): Bağlanmış, tutulmuş; büyülenmiş halde, emre âmâde.

Gözü çıkmak (878/3): Çektiği aşırı ızdıraptan dolayı kör olacak derecede ağlamak.

Gözü çıksın (713/5, 878/2, 932/2): Göremez hale gelsin, belasını bulsun.

Gözü değmek (337/3): Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek.

Gözü dolmak (239/2): Bütün düşüncesini kaplamak, gözü başka şey göremez hale gelmek.

Gözü dünyayı görmemek (612/6, 612/6): Hiç kimseye, hiçbir şeye önem, değer vermemek.

Gözü görmez olmak (642/3): Artık birine değer vermemek.

Gözü kızarmak (123/4): Hayret etmek, hayretten dolayı gözlerinin içi kırmızı olmak.

Gözü uyku görmek (903/2): Uyuyabilmek, sıkıntılarından kurtulup rahata ermek.

Gözü uyku görmemek (601/7): Sıkıntılardan, meşguliyetlerden dolayı uyuyamamak.

Gözü yolda kalmak (1059/7): Birinin gelmesini merak, istek veya özlemle beklemek.

Gözümün nuru (248/6, 348/1, 976/2): Bir kimsenin, birine karşı kullandığı ve sevgisini anlatan, okşayıcı söz.

Gözün aydın (814/1): Sevinçli bir olay dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü.

Gözündeki perde kalkmak (405/1): Gaflet halinden kurtulmak, yaratılış sırrına ermek, hakikati görmek.

Gözünden kara su inmek (908/5): Kör olmak, acılar içinde kan ağlamak.

Gözünden uyku (hâb) uçmak (66/3): Uykusu kaçmak, uyuyamamak.

Gözüne (aynına) gelmez (101/1): Hatırlamaz, aramaz.

Gözüne (çeşmine) diken (hâr) olmak (19/4, 145/4): Çekemez kimseleri üstün vasıflarıyla, yaşadığı mutlulukla rahatsız etmek; rahatsızlık vermek.

Gözüne almamak (1109/1): Kıymet vermemek.

Gözüne gelmemek (800/4, 1022/3): Dikkatini çekmemek, kıymetsiz görmek.

Gözüne uyku (hâb) girmemek (67/1, 519/3): Bir türlü uyuyamamak, uykusuz kalmak.

Gözünü açmak (92/4, 241/2, 352/9, 463/5, 559/2, 610/6, 603/1, 645/4, 1093/5): Uyanık, dikkatli olmak, dikkatlice bakmak, olaylara karşı manevî bakış açısı kazanmak.

Gözünü ayıramamak (823/2): Elinde olmayarak ve devamlı şekilde hayranlıkla bakmak.

Gözünü karartmak (1110/2): Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabullenmek, göze almak.

Gözünü kör etmek (504/1, 505/1, 789/1): Görme yetisini kaybettirmek, gerçekleri kavrayamaz duruma düşürmek, anlama gücünü kaybettirmek.

Gözün(ün) üstünde kaşın var demek (539/4): Birinin bütün davranışlarını eleştirmek, kişiyi eleştirmek için bahaneler uydurmak.

Gözyaşını silmek (248/2, 864/3): Acıyı dindirmek, yardım etmek, teselli etmek; birini kötü bir durumdan kurtarmak.

Gözyaşını silmemek (517/4): Hal hatır sormamak, derdine çare bulmamak.

Güç (tâb) yetirmemek (519/1-5): Altından kalkamamak, dayanamamak, tahammülü aşkın olmak.

Gül gül açılmak (çâk olmak) (110/4, 244/2, 346/5, 354/1, 473/2): Gül gibi yanağın kızarması; yüzünü göstermek, güzelleşmek; gül şeklinde yara oluşması.

Gün doğmak (697/2): Ummadığı bir duruma erişmek, talihi yaver gitmek.

Gün gibi (zâhir, rûşen, ayân, açık) (170/2, 183/1, 187/6, 195/2, 298/1, 414/4, 436/1, 440/5, 442/4, 443/5 456/1, 536/5, 579/3, 740/3, 805/2, 938/1, 943/10, 1083/4): Apaçık, çok açık, çok belli.

Gün görmemek (706/2): Mutlu bir gün bile yaşamamak, sıkıntı içinde yaşamak.

Haddi aş(ır)mak (337/7, 618/6): Ölçüyü kaçırmak, aşırı gitmek.

Hâk ile (hâke) yeksân etmek (olmak) (55/4, 331/3, 132/4, 608/3): Temelden yıkmak, kullanılmayacak ölçüde tahrip etmek; ortadan kalkmak, yok olmak.

(...) Hakkı için (85/1, 129/4): Kutsal kabul edilen kavramlar taşıyan sözcüklerden sonra getirilip ant içmek anlamında kullanılır.

Hâl bilmek (412/1-2): Bir kimsenin içinde bulunduğu güç durumu anlayarak sezip anlayış göstermek.

Hâli harap olmak (57/3): Durumu çok kötü olmak, perişan olmak.

Hâline bakmamak (347/2): Karşısındakinin durumunu dikkate almamak, umursamaz davranmak.

Hatır sormak (1056/7): Birisine hayatının iyi mi kötü mü gittiği hakkında bilgi almak için "nasılsınız" diye sormak.

Hatıra (akla) düşmek (305/1): Hatırlamak, aklına gelmek.

Hatıra (akla) gelmemek (313/1, 569/1): Hatırlamamak; bir olayın gerçekleşeceği, olacağı hiç düşünülmemek.

Hatırdan (akıldan) gitmemek (çıkmamak) (313/1, 637/5): Her zaman birini, bir olayı hatırlamak, unutamamak.

Hatırını hoş tutmak (723/6): Sevindirmek, memnun etmek.

Hatırını kırmak (hatırı şikest) (73/4): Üzmek, gücendirmek.

Havadan nem kapmak (396/1): En küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak.

Hayran olmak (233/3): Güzel durum ya da davranış karşısında beğeni duymak, takdir etmek.

Helak olmak (85/4, 269/3, 445/8, 842/3): Yok olmak, ölmek; bitkin duruma gelmek, halsiz kalmak.

Hesaba saymamak (135/7): Göz önüne almamak, önem vermemek.

Hesabı olmak (160/3): Biriyle aralarında çözümlenmesi gereken bir sorunu olmak.

Hevâya (hevesine) düşmek (487/3, 531/5, 892/5): Kuvvetle istemek.

Hicr(ân) çekmek (46/3, 70/1, 221/3): Ayrılık acısı yaşamak.

Hiçe sat(ıl)mak (149/5, 189/6, 444/5): Çok ucuza satmak, kıymetinin altında davranışlara maruz kalmak.

Himmet etmek (eylemek) (279/6, 444/2, 498/1, 609/1, 640/1): Manevi yardımda bulunmak; bir konuda yardımcı olmak.

Hor bakmak (491/4): Değersiz saymak, değer vermemek.

İbn-i vakt olmak (396/3): Gününü yaşamak, gününü gün ederek yaşamak.

İçip açılmak (370/3): Şarap içerek keyiflenmek, daha rahat hareket etmeye başlamak.

İki (dü) cihân (296/7, 600/1, 717/4-7, 860/7, 891/2): Dünya ve âhiret.

İki âlemden geçmek (1000/5): Dünya ve ukbadan geçerek sadece Allah'ın rızasını kazanmayı hedeflemek.

İki gözüm (602/4): Sevilen, değer verilen bir kimseye söylenen samimi, okşayıcı söz.

İki günlük (ömür, devlet) (42/1, 220/2, 283/5, 331/3, 459/6, 462/8, 487/3, 493/7, 523/2, 627/2, 633/4, 651/5, 722/8, 723/5, 728/3, 772/3, 722/8, 984/8, 1040/4): Çok kısa bir zaman, kısacık dünya hayatı ve mutluluk, uğruna bir şey feda etmeye değmeyecek miktar.

İki kat eylemek (75/1): Beli bükülmek, çekilen ızdıraptan dolayı iki büklüm olmak.

İkiden hâlî değil (702/1-2-3-4-5-6-7-8-9): İkisinden biri, ikisinden başkası değil.

İkiyüzlü olmak (242/4): Özü sözü bir olmamak, riyâkar olmak, durum ve şarta göre şekil almak, davranışını değiştirmek.

İnsaf etmek (158/7, 261/4): Acımak, acıyarak davranmak.

İnsana karışmak (910/5): Sosyalleşmek, insanlarla bir arada olmak, onlarla sohbet etmek.

İpini uzatmak (444/4): Gevşetmek, kısmen serbest bırakmak.

İşi tamam olmak (814/2): Kötü bir hal içinde olmak, sıkıntıya girmek, durumu kötüleşmek.

Kaddini (belini) ham etmek (bükmek) (627/7, 736/3): Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, zorluğa maruz kalmak.

Kadeh (sâğar, câm) çekmek (143/4, 56/1, 934/3): Şarap içmek.

Kadeh duası (okumak) (807/4): Arzulanan bir işin gerçekleşmesi için "Kadeh Duası" şeklinde anılan özel bir dua okumak.

Kadeh sürülmek (535/3): Şarap sunulmak, ikram edilmek.

Kalbi dar olmak (237/3): İçi daralmak, bunalmak, sıkılmak.

Kalem çekmek (1112/4): Tezhip işlerinde motiflerin etrafına çizgi ile çerçeve yapmak; kitap sayfalarının etrafına muhtelif kalınlıklarda çizgi çekmek.

Kan ağlamak (9/1, 43/4, 80/5, 299/5, 347/5, 387/1-2-3-4-5-6-7-8-9, 388/1-5, 466/1, 480/2, 509/4, 713/5, 718/5, 749/4, 773/1, 790/1, 801/2, 820/4, 868/3, 873/5, 890/2, 904/3, 909/2, 1009/1, 1019/3, 1038/3): Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.

Kan bıçak olmak (477/2): Aralarında herhangi bir nedenden dolayı birbirini öldürecek kadar düşmanlık bulunmak.

Kan dökmek (75/1, 111/3, 180/3, 262/2-3, 321/1, 336/2, 349/1, 356/1, 393/1, 416/2, 547/1, 685/3, 865/3, 890/2, 909/2, 1006/3): Öldürmek; kanlı gözyaşı dökmek.

Kan içici (685/5): Kan dökmekten çekinmeyen, bunu hırsla yapan.

Kan içmek (64/5, 280/7, 335/2, 908/4): Kan dökmekten, birini öldürmekten, ona zarar vermekten çekinmemek, bunu hırsla yapmak.

Kan oturmak (166/5): Vücudun bir yerinde sıkışma ya da benzeri bir nedenle bir damarın çatlamasıyla dokular arasında kan birikmek.

Kan pahası (784/3): Ödemek zorunda olunan karşılık, diyet.

Kan yutmak (497/4, 722/2, 889/1): Çok ıstırap çekmek, içten içe sıkıntı çekmek; acıya, eziyete dayanmak, tahammül etmek.

Kana batmak (gark olmak) (821/2): Kan içinde bırakmak, çok acı çekmek.

Kana boyanmak (539/3, 666/5): Kan içinde olmak, kan kırmızı olmak.

Kana yumak (360/5): Kana boyamak, kan içinde kalmak.

Kanat (bâl) açmak (332/1, 805/4): Arzu ettiğine ulaşmak için harekete geçmek; uçmak, havalanmak.

Kanı boynuna (792/3): Ölüm sebebini birine bağlamak için kullanılan söz.

Kanı helâl (mübah) olmak (104/2): Seve seve canını vermek.

Kanı ısınmamak (205/4): Yakınlık duymamak.

Kam kaynamak (658/3): Çabucak birine karşı sevgi duymak.

Kanı kurumak (790/2, 1038/3): Ölecek duruma gelmek; bitkin, yorgun, cansız duruma düşmek.

Kanına girmek (996/5): Kandırmak.

Kanını helal etmek (eylemek) (293/3, 787/4): Kendi canını sevdiğine bağışlamak, bir dava ya da kişi uğruna seve seve canını vermek.

Kanını kurutmak (94/5): Çok eziyet ederek canından bezdirmek.

Kanla yoğrulmak (498/5): Kaderinde ıstırap yazılmak, acı ve ıstırap dolu olmak.

Kanlı yaş akıtmak (dökmek) (286/4, 419/5, 543/1, 786/1, 850/5, 853/1, 878/2, 883/1, 954/4): Büyük üzüntüyle ağlamak.

Kapı (bâb) açılmak (64/3, 500/3): Fırsat oluşmak, olanak genişlemek.

Kapı(lar) açmak (212/3, 904/4) :Bir işte başkalarına örnek olmak; fırsat vermek.

Kapısı açık olmak (655/2): Birini beklemek, kabule hazır olmak.

Kapısını beklemek (504/3): İltifat ummak, çevresinden ayrılmamak

Kapıya intisap etmek (466/4): Birine bağlanmak, onun emri altına girmek.

Kapıyı göstermek (362/1): Kovmak, uzaklaştırmak.

Kara çul giymek (Karalara girmek) (285/7, 413/1, 909/5): Yas tutmak, acıdan dolayı siyah elbiseler giymek.

Kaş çatmak (ebrûyu çîn etmek) (150/1, 222/5, 296/4, 379/7, 1092/3): Kaşlarını birbirine yaklaştırarak öfkesini belli etmek, sinirlenmek, kızmak, öfkelenmek.

Kayd(ını) çekmek (220/2, 231/3, 275/2, 475/1, 523/1-2-3-4-5, 634/1, 655/5, 780/2, 831/1, 945/2): Kaygı, endişe, tasa içinde olmak; kaygılanmak.

Kemikleri (üstühânı) sayılmak (127/2): Çok zayıflamak.

Kenar (yan) çizmek (576/7): Bir işi yapmaktan kaçınmak.

Kenara çekmek (472/2): Baş başa kalmak için kuytu bir köşeye götürmek, gözlerden uzak olacak şekilde bir yerde baş başa kalmak.

Kendi hâlinde (1003/3): Kimsenin işine karışmadan, kendince yaşamak.

Kendinden geçmek (gitmek) (212/7, 545/1, 543/5): Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek; coşkuya kapılmak.

Kıl (toz) kondurmamak (1009/3, 1021/6): Bir şeyde, birinde herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek, bir şeyi kusursuz göstermek.

Kıl kadar (435/2): Çok az miktarda, derecede.

Kıla (mûya) dönmek (736/6, 737-6, 837/3): Çok zayıflamak.

Kına yakmak (50/2, 387/9, 886/3): Kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek; birinin uğradığı kötü duruma çok sevinmek.

Kırıp geçirmek (944/5, 951/3, 974/5): Yakıp yıkarak, öldürerek büyük zarar vermek; çok sert davranarak darıltmak.

Kıyâfet (câme, don) biçmek (545/4, 623/4): Kişinin boyuna uygun elbise dikmek, kumaş kesmek; kişiye yapısına, durumuna tam uyacak şekilde davranmak.

Kıyamet kop(ar)mak (393/2, 828/3): Kıyamet günün gelmesi; kıyamet günü derecesinde etki yaratmak.

Kıyâmetler etmek (74/4): Aşırı derecede bağırıp çağırmak, ortalığı gürültüye vermek.

Koynuna girmek (996/5): Biriyle cinsi münasebette bulunmak.

Kul olmak (144/1, 224/1, 266/4, 427/3, 561/1, 737/2): Tam bir doğruluk ve özveri ile bağlanarak bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olmak.

Kulağım sende (776/2): Kulağı bir yöne doğru çevrili olmak, dikkatini birine vermek, dikkatlice söylediklerini dinlemek.

Kulağına (gûşuna) koymak (823/8): Zamanı geldiğinde hatırlaması için bir şey söylemek; düşünce aşılamak, telkinde bulunmak.

Kulağına (gûşuna) koymamak (girmemek) (481/5, 754/5, 760/6, 1113/2): Dinlememek; duyduklarından etkilenmemek, umursamamak, duymazdan gelmek, duyduklarını dikkate almamak.

Kulağını burmak (440/3): Uyarmak.

Kulak (gûş) tutmak (167/5, 329/3, 392/5, 639/2, 994/5): Dinlemek, işitmeyi istemek.

Kulak asmamak (585/7): Önem vermemek, dinlememek.

Kulak çekmek (581/4): Çok beğenmek.

Kulak vermek (gûş urmak) (87/4): Bir şeyi merak ederek anlamak isteğiyle dinlemek; dikkat kesilmek.

Kulaktan âşık eylemek (616/5): Görmeden, duyarak birine âşık olmak, hayranlık duymak.

Kurbân olmak (eylemek, etmek, kulu kurbânı olmak) (5/2, 14/4, 129/6, 165/6, 280/9, 407/3, 508/7, 516/5, 676/6, 825/9, 826/6, 829/1, 833/1, 872/1): Bir şey uğruna canını vermeyi göze almak, canını feda etmek; çok sevmek.

Kuru (aferin, tahsin, efsâne) (306/5, 689/6, 693/8): Bir işin, eylemin, sıfatın, hadisenin hiçbir dayanağı olmaması durumu.

Kuş uçmaz (982/2): Kimsenin girmeye cesaret edemediği, ıssız, sapa yer.

Kül eylemek (etmek) (721/5): Birinin varını yoğunu yok etmek.

Külünü (göğe) savurmak (691/2, 1095/5): Bir şeyi bütünüyle bitirip yok etmek, mahvetmek.

Laf edememek (549/3): Biriyle yarışamamak, üstünlük iddiasında bulunamamak.

Laf vurmak (72/4, 589/1-2, 732/1): Çok konuşmak, iddiada bulunmak.

Lakap koymak (61/3): Bir kimseye onun bir özelliğini belirtecek şekilde takma ad vermek.

Medet etmek (eylemek) (131/3-4-5): Yardım etmek.

Mekân tutmak (130/2, 600/6, 703/4): Bir yere yerleşmek, yerleşik hâle gelmek.

Menzil almak (136/5): Yol kat etmek, ilerlemek.

Menzil almamak (601/5, 603/2): Sonuca ulaşmamak, neticeye erememek.

Meydan almak (537/3): Etrafı hâkimiyeti altına almak, sözünü geçirmek; kendini ispat etmek; ortada olmak.

Meydana girmek (611/4): Ortaya çıkmak, atılmak.

Mihnet çekmek (243/2, 596/7, 626/5, 679/3, 767/5, 945/3): Sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek.

Mum olmak (585/3): Hırçınlığı, yaramazlığı bırakmak, razı olmak.

Muma dönmek (546/3): Epeyce zayıflamak; saygılı, söz dinler bir duruma gelmek.

Müşkile düşmek (752/5): Halledilmesi, çözüme kavuşturulması güç bir işe maruz kalmak.

Nâmı, nişânı kalmamak (olmamak) (483/2): Bilinmemek; itibarını yitirmek, unutulmak.

Naz(ını) çekmek (521/1, 824/3): Birinin her istediğini yerine getirmek, kaprislerine dayanmak.

Ne gam (gam değil) (25/5, 92/5, 94/2, 100/4, 105/7, 1024/3): Üzülmeye gerek yok, dertlenmeye gerek yok anlamında söylenir.

Nefesi değmemek (252/2): Çok uzak olmak, uzakta durmak.

Nutku tutulmak (868/4): Şaşkınlıktan konuşamaz olmak.

Ocağı sönmek (440/4): Ailesi dağılmak, yok olmak.

Ömrü geçmek (925/3-6, 926/5, 979/6): Yaşamak, yaşın ilerlemesi; birinin, bir şeyin uğruna yaşamak.

Önüne düşmek (904/4): Birine kılavuzluk etmek.

Rakam dökmek (774/4): Hesap etmek.

Rızkını taştan çıkarmak (ihraç etmek) (206/4): Zor şartlar altında geçim parasını kazanmayı başarmak.

Rüzgâr gibi yelmek (508/3): Rüzgâr gibi esmek; bir yerin, birinin civarında bulunmak, etrafında dönmek.

Rüzgâra (bâda) gitmek (943/5): Boş yere geçmek, heba olmak.

Sabrını almak (237/4, 246/3, 549/1): Artık katlanamaz, dayanamaz duruma getirmek.

Sefa sürmek (31/5, 625/1-674/3, 999/6): Rahat, sakin, eğlenceli ve zevk içinde yaşamak.

Semtini tutmak (496/2, 506/1): Yer edinmek, hâkim olmak, namı yayılmak.

Serden geçmek (284/3): Bir dava uğruna canını feda etmek, canını feda etmeye gönüllü olmak.

Sevdalara salmak (150/3, 271/4, 827/5): Aklını başından almak; sevgiliden başkasını düşünemez hale gelmek, âşık olmak.

Sevdaya (aşka) düşmek (976/3, 1073/1): Bir kimseyi şiddetli bir şekilde sevmek, âşık olmak.

Sır(rını) açmak (544/4): Bir sırrı açığa vurmak, başkasına söylemek.

Sırra ermek (529/5): Derin ve gizli bilgiye kavuşmak.

Sînesini karşı tutmak (366/4, 619/1-2; 671/1): Kendini veya bir şeyi korumak amacıyla bir başka şeyi siper olarak kullanmak; bir şey veya bir kimse için kendini tehlikeye atmak.

Sîneye çekmek (6/2, 961/2, 1010/5, 1060/3): Sevgiliyi kucaklamak, ona sarılmak; yapılan kötülüklere katlanmak.

Sîneyi siper kılmak (etmek) (319/7): Sevgiliden gelen cefâlara karşı durmak, katlanmak.

Soğuk demir dövmek (212/1): Olmayacak bir iş için uğraşmak, boş yere çabalamak.

Söz (pend) tutmamak (135/5, 849/3): Verilen öğüde uymamak.

Söz açmak (753/3): Bir konu hakkında konuşmaya başlamak.

Söz anlamak (128/5): Doğu sözleri kabul etmek, akla yakın bulmak, karşı çıkmamak; halden anlamak.

Söz dinlemek (538/7, 958/6): Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü tutmak, davranışlarını bunlara uydurmak.

Söz yok (olmamak) (8/4, 172/3, 557/2, 562/2, 804/8, 843/4, 874/5, 951/4): Birinin söylediğinden, bir duruma uygun daha etkili, yerinde söz söylenememesi. Bir durum karşısında itiraza yer olmamak.

Sözü geçmek (928/1): Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak.

Sözünde (ahdine) durmak (451/1): Verdiği sözü yerine getirmek, tutmak, verdiği sözden dönmemek.

Sözünde (ikrârında) durmamak (927/1): Verdiği sözü yerine getirmemek, verdiği sözden dönmek.

Sözünden dönmek (43/3): Verdiği sözden caymak, verdiği sözü yerine getirmekten vazgeçmek.

Sözüne (kavline) sadık olmak (322/1): Doğru sözlü olmak; verdiği sözü yerine getirmek.

Sözünü (lafını) bilmek (200/6): Ölçülü, mantıklı ve tutarlı konuşmak.

Sözünü kesmek (1028/3): Bir kişiyi artık konuşturmamak.

Sözünü yürütmek (295/7): Sözü geçmek, dedikleri yapılmak, sözü dinlenmek.

Su gibi akmak (745/4): Hızla gelip geçmek.

Su götürmek (381/6): Tartışmaya elverişli bir durumu, kaçamak bir yoruma elverişli bir yönü olmak.

Su serpmek (502/5): Teskin etmek, ferahlatmak

Su vermek (388/2): (Çelik için) Sertliğini artırmak için kızdırıp suya daldırmak.

Suya salmak (67/2): Bir şeyi atmak, bırakmak.

Sürme çekmek (321/3, 689/1): Gözleri sürme ile boyamak.

Tabanı kaldırmak (1067/3): Koşarak kaçmak.

Taş atmak (337/4): Dolaylı olarak birine dokunacak söz söylemek, söz dokundurmak.

Taş yasdanmak, toprak döşenmek (410/5, 716/5, 1021/6): Derbeder olmak, hor hakir görülmek, zelil olmak.

Taşa (senge) çalmak (426/1, 517/3, 855/3): Yok etmek, parçalamak; öldürmek.

Taştan taşa çalınmak (944/4): Çaresizlik içinde çırpınmak; çok acı çekmek.

Telef olmak (586/1): Mahvolmak.

Terkini vurmak (urmak) (345/3): Terk etmek, bırakmak.

Teselli etmek (83/3): Avutmak, sıkıntıyı yatıştırıcı sözler söylemek.

Toprak (hâk) olmak (134/1): Ölmek.

Toz koparmak (162/4, 1018/7): Ortalığı bir birine katmak; dikkat çekici işler yapmak, çevrede etki bırakmak.

Tuzak (dâm) kurmak (80/2, 121/6, 220/3, 769/1): Birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için düzen hazırlamak, komplo kurmak.

Uğur açıklığı (609/1): Şanslı, talihli ve bereketli olma durumu.

Uğuru hayr (açık) olmak (611/3): Şanslı, talihli olmak.

Uykuya (hâba) varmak (513/5): Uyumak; sükûnet, sessizlik, hareketsizlik içine girmek.

Ümit bağlamak (1107/7): Bir şeyler beklemek, güvenmek; bir işin gerçekleşmesini ummak, ona bel bağlamak.

Ümit kesmek (kat'-ı ümîd eylemek) (31/8, 55/2, 538/5): Umut kesmek, bir konuyla ilgili olumlu yöndeki beklentisini terk etmek.

Yaka yırtmak (girîbanı çâk olmak) (58/3, 368/3, 482/2): Pişmanlık duymak, acı çekmek.

Yakası açılmadık söz (368/1): Söylenmesinden kaçınılan söz, sövgü veya açık saçık nükte.

Yakasını kurtarmak (778/2, 957/8): Kötü kimselerden, hâdiselerden kurtulmak.

Yakasını yırtmak (960/6): Çektiği ızdırap ve çileden dolayı üstünü başını parçalamak, çok sıkıntı içinde olmak.

Yakayı (giribânı) ele vermek (916/6): Kaçamayarak ele geçmek, yakalanmak; birinin sahte davranışının farkına varılması.

Yakayı kurtarmak (996/8): Zor bir durumdan kurtulmak, felaha ermek.

Yakıp yandırmak (214/3): Aşk duygusuyla içi dolmak, yüreği yanmak; perişan etmek, mahvetmek, harap etmek.

Yakıp yıkmak (206/3): Çok büyük zarar vermek, harap etmek.

Yan (kec) bakmak (480/6): Beğenmeyerek veya düşmanca bakmak; kötü niyet beslemek.

Yan vermek (731/7): Yan çizmek; uzak durmak, arka çevirmek, kaçınmak.

Yana yana söylemek (158/6): Israrla, içtenlikle söylemek.

Yanına kalmamak (951/3): Cezasız kalmamak, yaptığı yanlışın karşılığını görmek.

Yanmak (yanıp) yakılmak (203/4, 260/2, 331/1, 489/5, 521/3, 525/8, 718/3, 731/7, 746/7, 791/2-3, 856/3, 926/4, 1009/2): Sızlanmak, şikâyet etmek, pişmanlık duymak.

Yara (dâğ) tazelenmek (191/2): Çekilen acıların tekrarlanması, artması.

Yaş dökmek (95/7, 116/5, 145/2, 976/2, 1033/3, 1108/6): Ağlamak.

Yatıp kalkmak (504/4): Sürekli aynı yerde bulunmak, gecelemek.

Yaya (hilâle) dönmek (9/5, 239/4, 650/3): Çok sıkıntı içinde olmaktan dolayı beli bükülmek.

Yele vermek (1027/3): Heder etmek, boşuna harcamak.

Yemin etmek (324/4): Bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya ant ile söz vermek.

Yer etmek (141/1, 522/1, 548/1, 747/7, 776/2, 880/6): İyice yerleşmek, iz bırakmak.

Yer(i) yok (olmamak) (173/7, 177/1-2-3-4, 178/1-2-3-4-5-6-7): Mümkün olmamak, uygun olmamak; ihtiyaç olmamak; saygınlığı bulunmamak, kabul görmemek.

Yerden göğe dek (992/1): Pek çok, tamamıyla.

Yere çalmak (134/7, 997/1): Yere atmak, fırlatmak; kötü duruma düşürmek.

Yerini ateş eylemek (541/1): Kişiyi çok sıkıntıya sokmak, cehennem ızdırabı yaşatmak.

Yerini tutmamak (611/5): Birinin yerini alamamak, onu aratır halde olmak.

Yılda bir (230/7, 248/1, 277/2, 769/7, 1013/2): Oldukça nadir şekilde, çok seyrek olarak.

Yıldız saymak (696/1): Gece uyku tutmamak.

Yıldızı düşmek (697/1): Talihsiz, bahtsız olmak; itibarı kalmamak, ölümü yaklaşmak.

Yol bulmak (325/6, 564/3, 696/3, 721/3): Çare bulmak, çözüm üretmek.

Yol etmek (565/1): Bir yere sık sık gitmek.

Yol göstermek (198/5): Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek, yol yordam göstermek.

Yolu açık olmak (408/4): Yola çıkanlara, yolda bir engel, bir kaza ile karşılaşmamalarını dilemek amacıyla söylenen söz; kişinin yapacağı işte muvaffak olması için söylenen dua cümlesi.

Yoluna canı (varını) vermek (revan etmek, bezl eylemek, fedâ etmek) (13/4, 14/4, 19/1, 262/5, 269/2, 324/3, 329/4, 464/4, 561/1, 600/5, 839/3, 931/5, 962/5): Bir gâye uğruna ölmek, sevdiği için canını feda etmek.

Yolunda ölmek (ömür vermek, baş-can vermek) (158/1, 195/3, 224/4, 229/2, 267/4, 498/6, 899/5, 979/5): Bir gaye uğruna ölmek, ölümü göze almak.

Yolunda toprak (hâk) olmak (324/7, 460/5, 557/4, 691/3, 736/2, 879/7, 883/4, 888/8): Sevgilinin ayakları altında olmak; alçak gönüllü olmak.

Yolundan dönmemek (201/1, 648/2): Bildiği doğrulardan vazgeçmemek, doğru bildiği şeyleri yapmaya devam etmek.

Yolunu gözlemek (46/1): Gelmesini beklemek.

Yüksekten uçmak (299/2, 747/7): Yüce makam sahibi olmak; yüce yerleri ummak.

Yükünü (bâr) çekmek (371/3): Bütün ağırlığını taşımak, her türlü eziyete katlanmak.

Yüreği kan olmak (586/2): Derinden acı duymak, çok üzülmek.

Yüreği kopmak (212/4): Çok heyecanlanmak.

Yüz bulmak (358/5, 1075/2): İlgi ve yakınlık görmek, amacına ulaşmak için fırsat bulmak.

Yüz karalığı (668/2, 808/5, 1110/2): Utanç duyulan bir şekilde olma hali; utanılacak şey, durum; somurtma.

Yüz sürmek (85/2, 144/1, 163/4-5, 175/2, 237/1, 332/9, 333/3, 356/3, 373/5, 374/4, 375/6, 445/4, 476/5, 504/3, 536/2, 538/1, 577/4, 606/4, 631/1, 632/7, 711/3, 807/8, 815/4, 817/3, 830/6, 858/3, 880/1, 881/5, 883/4, 889/2-5, 908/1, 962/1, 994/4, 1004/5, 1010/1, 1064/3, 1074/5): Saygı ve sevgi duyduğu birinin katına çıkarken yüzünü yere sürercesine eğilmek; çok sevmek, saygı duymak, hürmet göstermek; yalvarmak.

Yüz tutmak (125/3, 322/4, 426/6, 476/1, 714/3, 912/3, 976/4, 1000/5): Yönelmek; bir durumun olmaya doğru gitmesi, olma yolunda ilerlemesi, olmaya başlaması.

Yüz vermek (193/5, 518/5): İlgi ve yakınlık göstermek.

Yüz vermemek (7242/4, 27/2, 837/2) İlgi, yakınlık göstermemek, önemsememek, iltifat etmemek.

Yüz vurmak (35/5) Sığınmak, yardım dilemek, yönelmek; kutsal ve değerli saymak, saygı göstermek.

Yüz(ünü) döndürmek (253/6, 436/2, 776/6): Yönelmek; ilgisini kesmek.

Yüz(ünü) göstermek (49/7, 194/3, 848/4, 992/5, 993/6): İltifat etmek, ilgi göstermek; yardım etmek; ortaya çıkmak; olmaya başlamak; muğlak bir meselenin açılması.

Yüze gülmek (653/1): Yalandan dost görünmek, sevimli, alımlı görünmek.

Yüzsuyu (dökmek) (685/1): Yalvarmak, yakarmak.

Yüzü (çehresi) sararmak (zerd olmak) (604/1-627/7): Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzünün rengi solmak.

Yüzü gülmemek (1048/3): Sıkıntıdan kurtulamamak, feraha kavuşamamak.

Yüzü kara (293/2): Utanacak bir durumda olmak.

Yüzü suyu (hürmetine) (685/1): Birine duyulan saygı gereği, onun hatırına.

Yüzüne bakmamak (175/4, 221/2, 465/2, 743/2): İlgilenmemek, umursamaz davranmak; yüzüne bakmaya cesareti olmamak, mahcup olmak.

Yüzüne gülmek (341/8, 618/5, 819/3): İlgisini belli etmek, dostluk göstermek, ilgi göstermek, alakalanmak; dostmuş gibi görünmek.

Yüzüne urmak (vurmak) (443/6): Ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek.

Yüzünü toprağa sürmek (746/2): Yalvarmak, yakarmak; tevazu göstermek, benliğinden geçmek.

Zahmet çekmek (891/3): Güçlükle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak.

Zahmet vermemek (34/1): Sıkıntı vermemek, birini yükümlülük altına sokmamak.

Zararı dokunmak (772/4): Kötülüğe uğratmak.

Zehir yutmak (83/2, 925/5): Sürekli gam ve üzüntü içinde bulunmak.

Zevk sürmek (4/7, 675/6): Tadını almak; sıkıntısız, rahat yaşamak.

Zevke düşmek (213/4): Kendini zevke kaptırmak, eğlenceli bir hayatın içinde yaşamak.

Zincire çekmek (480/8): Zincirle bağlamak; birinin, ayağını ya da boynunu zincirle bağlayarak cezalandırmak.

Ziyan etmek (805/3): Yersiz, boş yere harcamak.

IV. Sonuç:

1. Bu çalışmayla Rûhî'nin 1115 gazelinde 557 deyimi, 1726 defa kullandığı tespit edilmiştir.
2. Şairin ilk sırada *can vermek* (82 defa), ikinci sırada *gam (gussa, endûh) çekmek* (46 defa), üçüncü sırada da *gam değil* (39 defa), *yüz sürmek* (39 defa) deyimlerini kullandığı; *alnı açık yüzü ak, bağrını ezmek, dil uzatmak* örneklerinde olduğu gibi birçok deyimi de birer defa kullandığı anlaşılmıştır.

3. Deyim yönünden oldukça zengin olan gazellerde, az sayıda atasözünün kullanıldığı görülmüştür.
4. Rûhî'nin bazı gazellerini deyimler etrafında kurguladığı, gazellerinde kimi zaman aynı deyimi redif olarak kullandığı kimi zaman da aynı kelimeyle başlayan farklı deyimleri tercih ettiği anlaşılmıştır.
5. Kimi zaman deyimleri oluşturan kelimelerin yerinin değiştiği ve araya başka kelimelerin girdiği, bazı kelimeler yerine eş ya da yakın anlamlı Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.
6. Şairin deyimlere olan hâkimiyeti Türkçeyi çok iyi kullandığını sonucunu doğurmaktadır.
7. Bu çalışmayla divan şiirinde deyimlerle ilgili çalışmalara ihtiyaç olduğu, deyimlerin anlamlarıyla beraber tespiti hususunda kapsamlı sözlüklerin hazırlanması gerektiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, I-II, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa 2001.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt: I-II, İnkılâp Yayınevi, Ankara 1984.

BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali, Müberra GÜRGENDERELİ, Fatih GÜNAY, *Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan (Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler)*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2004.

DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.

DEMİRKAZIK, H. İbrahim, "El Arkası Yerde" Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013, p. 617-633.

EYÜBOĞLU, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler)*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1973.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.

KAYA, Bayram Ali, "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 11-54.

KAYA, Bayram Ali, "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Bir*, S. 9-10, 1998, s. 369-392.

KAYA, Hasan, "Emrî Divanı'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 55-130.

PARLATIR, İsmail, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Yargı Yay., Ankara 2008.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara 2006.

SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

SEFERCİOĞLU, M. NEJAT, "Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, 155-202.

TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara 1999.

Türk Atasözleri ve Deyimleri, Haz.: Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.

AKALIN, Şükrü Halûk, Recep Toparlı, Tezcan Aksu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*,http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri [ET.: 20.04.2018].

"THE IDIOMS IN THE GHAZALS OF RÛHÎ OF BAGHDAD (D. 1014/1605-1606)"

Abstract

Idioms are important factors that reflect the substantiality of a language, as they carry national features and demonstrate the verbal abilities of the said nation. Many concepts, figurative sayings, fantasies, similes and language craftsmanship can be found among the limited structure of an idiom. Thus, the person has the power to say more with less. Several studies have reported the richness of the Turkish language, especially regarding idioms and sayings. The poets of the Divan literature have extensively used this capacity of the Turkish language, but also added fragments of daily life into their poems. As artistic phraseology is an indispensable part of the Divan literature, the different layers of a word can find meaning in the verses of a poem. The idioms, which reflect the substantiality of words, are also essential for the Divan poem. The Divan poets have strengthened the meanings of their verses and assigned them a polysemous nature. Rûhî of Baghdad is one of the poets of the 16th century literature, who was able to masterfully utilize the Turkish language. This article aims to determine the nature and frequency of idioms in the ghazals of Rûhî of Baghdad. The ghazals and verses with idioms were ordered and given together with the contextual meaning. Also, the article explores poet's way of using these idioms, choices and the contribution of the idioms to the poem. In this way, it was aimed to establish the importance of idioms for the works of Rûhî of Baghdad, as well as the Turkish poetics.

Keywords

Divan poetry, Rûhî of Bagdad, ghazal, idioms.